

הגר"א במשנת 'שבט הלוי'*

דרכי הפסיקה של הגר"ש וואזנר זצ"ל
השבה"ל מפרש הגר"א
בדיקת מקורות הגר"א
השגה על הגר"א מכח הפשט
התחשבות בדעת הגר"א להלכה
'בשם הגר"א'
מול פוסקי דורינו
מול האגרות משה
מעמיד הדת על תילה

דרכי הפסיקה של הגר"ש וואזנר זצ"ל

בין כל פוסקי ההלכה שעמדו לנו בדור האחרון בולט ביחודו הגאון רבי שמואל וואזנר זצוק"ל, המשלב בתורתו מאופיים של בתי מדרש שונים הנראים רחוקים זה מזה. הוא המאור הגדול המאיר לארץ ולדורים שנוו דלק יותר ממאה שנים, וממרום מושבו האיר לארצות שונות ורחוקות. לא מספיק נכתב על השילוב המעניין הזה, של שיטת הלימוד ההונגרית עם הרקע החסידי ועם שימושו אצל מרן החזו"א. ובוודאי עניין לענות בו הוא יחסו של הגר"ש למשנת הגר"א, שכל אחד מבתי המדרש האלו התייחס אליה באופן שונה. בולט ביותר הוא ריבוי העיסוק של הגר"ש בתורת הגר"א. אמנם הפוסק המרכזי בספרי שבט הלוי הוא החת"ס, אבל אם נשווה את מרכזיות שיטתו ודעתו של הגר"א בשבט הלוי לאיזכורים ולהתייחסויות לדברי הגר"א בעל התניא או דברי החזו"א, נראה כי הגר"א מוזכר בשבה"ל יותר מכל איזכורי הגר"א והחזו"א גם יחד. בעוד שאצל יוצאי הונגריה אי אפשר להפוך דף מבלי למצוא ציטוט מהחת"ס, ואצל החסידים מחשיבים מאוד את דברי הגר"א (גם המ"ב מרבה להביאו), ואף תלמידי החזו"א מזכירים רבות מתורת רבם אשר היא מאוד מפורטת בנושאים

* לכבוד מלאת שלוש מאות שנה ללידת הגר"א בליל הסדר ת"פ, וחמש שנים לפטירת הגר"ש בליל הסדר תשע"ה.

1 משפחתו הייתה ממוצא הונגרי והם גרו בחלק שהשתיין לאוסטריה. למד בפולין אצל רבי מאיר שפירא. בשבט הלוי ח"ח סי' רז מזכיר את "מו"ר הגאון החסיד מרא דכולא תלמודא ר' שמעון הלוי מזיעליחאב ז"ע הי"ד מלובלין", שהיה המשגיח של ישיבת חכמי לובלין. בשהותו בווינה היה בקשר עם רבים מגדולי ישראל שגרו בה ושהגיעו אליה לקראת הכנסייה הגדולה של אגודת ישראל.

ההלכתיים הנוגעים לדורנו. הרי אצל הגרש"ו נעשה הגר"א לאבן דרך בהלכה וגם בהבנת הסוגיות².

הגר"א מובא ב'שבט הלוי', קודם-כל כחלק בסיסי מהסוגיא, עם כל הצעת דברים מובא הגר"א כמקור ראשוני. מאות פעמים שולח השבה"ל את הקורא לעיין בגר"א על מנת להבין מה יסוד הסוגיא ומה סוברות השיטות השונות בה³, וגם כדי להבין דברי ירושלמי או תוספתא. מלבד זאת גם לענין הלכה מובאת תמיד דעת הגר"א כחלק מהמו"מ לקראת ההכרעה.

שלא כתלמידי החזו"א האחרים, רגיל השבה"ל לעיין בתשובות האחרונים ולהתחשב בדבריהם, ונדירה אצלו הכרעה 'מן הסוגיא' בלא לעקוב אחרי דברי השו"תים השונים. אפ"כ אין הוא מביא מכל הבא ליד⁴, ויש ספרים שהוא רגיל להתחשב בדבריהם, מהם בולטים ספרי גדולי החסידות כגון האבני נזר, וכן מרבה הוא יחסית להביא מהשפת אמת (שאין הוא ספר שו"ת ואין בו הרבה פסקי הלכות), וגם מצוי מאוד שהוא מתייחס למהרש"ם. לעומתם מן החכמת אדם, למשל, אינו מביא כלל. פעמים ספורות נשאל על הכתוב בחכמת אדם, ובדרך כלל הוא דוחה את דבריו. לעומת זאת הגר"א, כאמור, אצל השבט הלוי הוא הפוסק המרכזי והמפרש המרכזי יותר מכל ספרי האחרונים. אך גם כאן אין השבה"ל הולך בדרך הליטאית שהחזו"א החזיק בה בכל תוקף, לקבל את הגר"א כרב מובהק, לא רק 'כאחד הראשונים' כפי שכותב החזו"א - אלא גם כמי שא"א לנטות מדבריו אם לא במקרים מיוחדים כדברי החזו"א (מעשרות ז, כה): "אין לנטות ממשנת הגר"א"⁵, וכשהחזו"א

2 כשנשאל איזו היא דרך הלימוד הנכונה, הוא הפנה לדברי הגר"ז והחזו"א בזה (שבה"ל ח"ב סי' נז), ופעם אחת כשנשאל שוב על דרך הלימוד הביא מדברי החת"ס (ח"ג סי' קמד).

3 "בסוגיא זו והלכה זו החמורה שבחמורות כבר הלכו בה נמושות וכל האריות תלו בה כלי זיינים, ע"כ לא אבוא אלא להעתיק ולפרש דברי הגר"א בסי' י"ז ס"ק ק"ז הנפלאים מאד ומאירים כל הענין הרחב הזה - ואעתיק תחילה לשון הגר"א ואח"כ מה שנתוסף ממני המך והקטן" (ח"ד סי' קסה). בכלל הלשון הרגילה אצל השבה"ל פעמים רבות הוא "אני לייסד ולהשריש באתי", כלומר בכל סוגיא יכתוב בקצרה את שורש העניין ויסודו הנצרך להכרעה.

4 "כ"ת האריך להעתיק מספרי אחרונים, ואני כדרכי לקצר אני צריך, בדברים שרשיים ויסודיים" (ח"ה סי' כא).

5 כבר בימי הגר"א נתפס הדבר כבלתי אפשרי לחלוק עליו, והחיי אדם הצטדק בהקדמתו על כך: "שמעתי דיבת רבים עלי שהשגתי באיזה מקומות בח"א על מחותני רשכבה"ג הגר"א, ובלתי ספק שלא ידעו שכן דרך תוה"ק זה בונה וזה סותר ותלמיד חולק על הרב כמ"ש בש"ע". וראה למשל דברי הגאון הליטאי בעל מרחשת (חיו"ד סי' לט): "ואף על פי שמדברי רבותינו האחרונים נראה דלא ס"ל כד' הגר"א, מ"מ מאן ספין ומאן חשיב לעשות מעשה להקל נגד דעת הגר"א ז"ל בלי ראייה ברורה". ואילו אצל החסידים היה היחס שונה לגמרי, כנודע שבסדרי טהרות כתב חריפות ברמזים גלויים כנגד הגהות הגר"א לתוספתא (ועי' בחזו"א יו"ד סי' קלג סע' יד: "פ" ב" בתוספתא

מציע תירוץ לקושיית הגר"א וכד' הוא כותב בדרך כלל "לולי דברי הגר"א", כדרך שכותבים על הראשונים, וכך גם דרך המ"ב. כאן, יחד עם כל ההערצה הגלויה של השבה"ל לדברי הגר"א כמויחדים וכעולים מעל כולם⁷, ועם כל מרכזיות תורתו אצלו, אין שום קושי בשבה"ל לתרץ את קושיית הגר"א, או לכתוב שאינו מובן מדוע הוצרך לדבריו⁸, וכדרך שרגילים הפוסקים לכתוב לפעמים גם על גדולי האחרונים.

גם שיטת לימודו של השבה"ל דומה היא יותר מכל לשיטת הלימוד של הגר"א, זו הנוטה להכרעה והמתרחקת מחידושים. בכל סוגיא חותר הגר"א להכרעה ולראיה ברורה, ואין דרכו לחדש ולפלפל גם לא כדי ליישב קושי בדרך עיונית. בניגוד לחזו"א שפתח את הסוגיא בדיון העיוני בכל אחת משיטות הראשונים, ותפס אותן הרבה פעמים בצורה יחודית ע"י הכרחים וניתוח עיוני, אין דרכו של השבה"ל לחדש הבנות מקוריות, אלא להכריע. ואין ההכרעות באות בדרך הפלפול הרגילה לפעמים אצל

קשה מאד... והגר"א ז"ל כ' להגיה הרבה, ולכן עלינו ללמוד דברי רבותינו המפורשים". ראה גם יד יהודה י"ד ס' צא בארוך ס"ק לב: "ראיתי בחידושי הגר"א מוילנא... ולא ידענו מאי קאמר, וודאי לא עיין ברשב"א כלל" (אמנם היה היד יהודה עצמו מרקע 'מתנגדי', אך הוא חי ופעל אצל החסידים בסדיגורא). המנ"ח כמעט ולא מביא מהגר"א, ופעם אחת הוא כותב (מצוה קעז): "ועי' בהגר"א ווילנא תחילת כלים... ולא הביא ד' הרא"ש הנ"ל", ובמצוה רכג מביא מהגר"א וכותב שדבריו תמוהים, ושגם דברי הר"מ תמוהין לדבריו. וראה שפ"א פסחים סז, ב: "הגר"א שם לא הבין טעמו... אבל באמת... לדבר אחד נתכוונו". יומא ה, ב: "הגר"א מגיה שם... אבל אין דבריו מוכרחין", מ"ק ט, ב: "וראיתי בביאור הגר"א... ואינו נכון בעיני". ופעם אחת מעיר השבה"ל על השפת אמת שלא ראה דברי הגר"א (ח"ו סי' עז), ובח"ו סי' רד: "ועיין מנ"ח סי' רצ"א לא הרגיש בדברי הגר"א". וגם על ר' יוסף ענגיל (שהיה מחסידי צאנז, בסוף ימיו גלה לוינה, והגרש"ו זכה להיות בביתו ולראות כתביו אשר עדנה לא נדפסו, כפי שכתב בהסכמתו לתפארת יוסף) מעיר השבה"ל: "וראיתי בגליון הש"ס ירושלמי סופ"ד דפי' כן בפשיטות, ולא הרגיש שהגר"א מפרש להיפך ממש" (ח"ג סי' מח). ודוקא האבנ"ז מתייחס תמיד להגהות הגר"א כמזאז שלל רב, ובחו"מ סי' צה בתשובת השם משמואל השואל מביא גירסת כת"י של ספרי, ומשיבו הר"ש: "לא אדע אם הכת"י של הספרי שלו שקול יותר מהגהות הגר"א". ור"א מקומראן כותב: "מימות רבנו הרמב"ם לא עמד כמותו לב מבהיל בשני תלמודים, ובכל תורה שבעל-פה וסדורה ושגורה בפיו, תנצב"ה על שהאיר עינינו ברמזי הסתומים ונעלמים".

6 ראה בשבה"ל ח"ח סי' קפט שדן איך יתכן שהמ"ב "אשר משנת הגר"א בפיו כל היום" העלים בענין מסוים את דברי הגר"א.

7 "כל אשר כתבו והעירו והשיגו בזה, הדברים עתיקים וידועים, וכ"ש שלא נעלמו מעיני הבדולח דהמאור הגדול רבינו הגר"א ז"ל, ואעפ"כ חשש בזה" (ח"י סי' רכב). "וראיתי בס' אחד הקשה על הגר"א... ובעניתי דלא השיג עומק קושיית הגר"א", (ח"י סי' מב).

8 "ומיושב בזה תמיה רבה שתמה הגר"א" (ח"ב סי' קטז), "ובביאור הגר"א נתקשה... ולהאמור... (ח"י סי' יא). "כתבתי בעניי... כי שיטת התוס'... מוכח כן, וזה דלא כדיוק רבינו הגר"א" (ח"ח סי' קמו). "בביאור הגר"א... הרגיש בזה אך לדרכו עדיין אינו מיושב" (ח"ז סי' ע).

גדולי פולין, ולא בדרך הבקיאות בספרים ובשתי"ם הרגילה לפעמים אצל גדולי הונגריה, אלא בצורה מאוד פשוטה, המזכירה לפעמים את דרך הגר"א. גם אם לא נקט השבה"ל בתקיפות ובכח ההכרעה כהגר"א, הרי רואים שהוא ממש דבוק בדרכו זו ממש, ואחריו ילך סעיף אחרי סעיף. אמנם אין ילוד אשה בדורינו שיכול להגיע למידת התקיפות של הגר"א שנבעה ממדרגתו הגבוהה ומהשגותיו הנשגבות, אבל עדיין מצא הגרש"ו מקום לאחוז בשולי אדרת אליהו ולמצוא הכרעה פשוטה בהרבה שאלות, וכבר דרך בדרך זו רבינו המ"ב. הלמדנים התאכזבו כבר מהמ"ב שאין בו רושם מהלמדנות המתחדשת, אבל לעניין הלכה זו מעלתו הגדולה, מתוך שדבריו שווים לכל נפש ושקולים ומדודים נעשו ראויים להיות כדברי בית הדין הגדול.

להבדיל מן התלמידים שקבלו מהחזו"א את דרך לימוד הסוגיא ונתגדלו על ברכיו, הרי הגרש"ו כבר עשה פרק לימודו עוד לפני שפגש בחזו"א. המשותף ביניהם היה קיים כבר כשנפגשו. הלימוד הפשוט של הגרש"ו הפוסק ומכריע בדרך ברורה וישרה הוא זה שמצא חן בעיני החזו"א, והיה הסיבה שהוא דחף למנותו לרב שכונתו⁹. וכפי שראה החזו"א במרן החפץ חיים את אביהם ורבן של פוסקי ההלכה לעולם כולו, כך ראה את הגרש"ו כאבי ההלכה בזכרון מאיר.

הגרש"ו בעצמו מגדיר את שיטתו כך:

מעולם לא חילקתי והבחנתי בין קהילה לקהילה או בין מדינה למדינה, כי אם לומדים תורה לשמה שוב אין לחלק בין סגנון לימוד התורה בין אשכנזי לפולין וליטא וכיו"ב, כפי שמורגל בפי הבריות, כי הרי תורה לשמה הוא מטבע העובר בכל הארצות¹⁰.

כשרוצים להגיע להכרעת ההלכה, אם לא נוטים לחדש חידושים אלא מחפשים את ההכרעה הפשוטה והשווה לכל נפש באמת מיטשטשים ההבדלים בין דרכי הלימוד השונות. מה שעשה הגר"א באצבע אלוקים ובזרוע נטויה, עשה השבט הלוי בפשטות שווה לכל נפש.

השבה"ל מפרש הגר"א

הרבה פעמים כשמביא השבה"ל את דברי הגר"א הוא טורח להסביר את סתומותיהם ורמזיהם: "ואולי זה כוונת הגר"א במה דסיים 'ואינו מוכרח' (ח"ד סי' יח). "בביאור הגר"א כתב ע"ז "ע"ש וצ"ע", לא ביאר לנו רבינו מה כוונתו. ומש"כ בספר עה"ש בזה

9 אומרים שהתפעל מקונטרסו בעיני עיבור השנה, שנדפס בשבה"ל ח"א סי' שנט. הם נפגשו לראשונה בלויית ר"מ בלוי בשנת תש"ו.

10 מתוך נאומו ב'מעמד כבוד התורה' לכבוד שישים שנות בית ההוראה בזכרון מאיר, כ"ד סיון תשס"ז. נדפס במפתחות לשבה"ל.

לא נלענ"ד...¹¹ "וכנראה מה"ט כ' הגר"א ע"ז וצ"ע" (ח"ה סי' קלח). "ראיתי בגר"א... ביאור דבריו..." (ח"ג סי' קו). "בביאור הגר"א ציין ע"ז צ"ע ע"כ, כוונתו..." (ח"ז סי' רט). "בביאור הגר"א אות ח' היסב כונת המחבר לצד אחר והניחו בצ"ע, וכנראה שלא רצה לפרש..." (ח"ב סי' סה).

כשמביא השבה"ל את גירסת הגר"א, הרבה פעמים הוא מסביר את טעם ההגהה: "ואולי זה היה טעמו של הגר"א דגורס..." (ח"א סי' קסג). "ובביאור הגר"א מגיה... היינו דס"ל..." (ח"א סי' רה). "וזה היה שיטת הגר"א שהגיה בסיפרי..." (ח"ב סי' קסט). "והגר"א גורס אין לוקין, דהא על דין ספק קאי" (ח"ב סי' קפט). כי גם אם למאה וחמישים ראיות, שאמרו עליו על הגר"א שהיה מביא להגהה אחת, לא זכינו, עכ"פ להסבר אחד ברור דין הוא שנזכה..."

לפעמים ניתן להבין מדבריו שההגהה היא כסוג של פרשנות: "צ"ל דמה שכתב המחבר (באו"ח סימן רמו) אסור להשכיר בהמתו לגוי "כדי" שיעשה בה מלאכה, הכוונה לשמא. ושוב מצאתי דבביאור הגר"א הגיה "שמא" במקום "כדי" בלשון המחבר" (ח"ב סי' קצח).

ולפעמים הוא גם מפקפק בנכונות ההגהה: "בתוספתא פ"ז דתרומות... הגר"א גורס מזיד כנ"ל, אמנם הדבר צ"ע כנזכר" (ח"א סי' קמא). "הגר"א כאן מגיה התוספתא טבל ותרומה תרומה, מיהו לפי זה סתמא דתוספתא כבן תימא" (ח"א סי' קצה). "בחי' הגר"א על התוספתא מהפך דברי התוספתא... אבל צ"ע דא"כ צ"ל דגם בכל

11 יש בדבריו לשון זלזול קצת כלפי ערוה"ש, ובזה הלך בדרך תלמידי החזו"א שהסתייגו לעיתים מ'ערוך השולחן', שאף שהיה גדול בתורה מאוד ניתן למצוא בספרו דברים שפסק להלכה בלא עיון מספיק. ראה למשל: "ראיתי בס' עה"ש... ולענ"ד דחלילה להורות כן" (ח"א סי' קסד). "נשא לבו של בעל ערוך השולחן להגיה בדברי השו"ע ומחק תיבת ובוזה השני. ואני אומר, רבותא למחוק בדברי רבותינו, וזה לא יעשה" (ח"ב סי' כח). "ובס' עה"ש... והפריז בלשונו" (ח"ג סי' קכא). "בס' עה"ש תמה... ובמכ"ת נתן מקום לטעות" (ח"ד סי' ככג). "ראיתי בזה בס' ערוה"ש... ומדחה בזה הוראת רבינו הנו"ב... ודבריו אין מתקבלין על הלב, דמנ"ל להרוס הלכה פשוטה..." (ח"ה סי' קלב). "ולא ידעתי מה היה לו לבעל ערוך השולחן כאן ס"ז לחלוק ע"ז בלי ראי" (ח"ה סי' קלד). "מש"כ העה"ש... תמה אני שפלטה קולמוסו כזה" (ח"ה סי' קמו). "מה שטען העה"ש... לא ראה מקור הדברים" (ח"ה סי' קעו). "מש"כ עה"ש... במטותא מיניה זה אינו" (ח"ה סי' קפד). "מש"כ עה"ש... אין בזה טעם הגון להתיר" (ח"ו סי' קח). "בס' עה"ש מתפלא מאד על כל הגדולים... ואומר דרבותא לחלוק על הקדמונים" (ח"ז סי' קכד). "ראיתי בס' ערוך השולחן... ובמחכ"ת שגה ברואה" (ח"ז סי' קצא). "במחכ"ת העה"ש החסיר תנאי הש"ס" (ח"ח סי' ב). "וראיתי לעוד מחבר הוא ס' עה"ש... שגה העה"ש בזה... ופי' העה"ש ממילא נדחה" (ח"ח סי' לב). "בעה"ש... הרעיש ע"ז... ור"ל ד' הרדב"ז... לא ראה דברי הרדב"ז עצמו" (ח"ח סי' עד). "ראיתי בס' עה"ש... ובאמת קשה לחלוק על סתימת השו"ע וכל הפוסקים" (ח"ח סי' פ). "ראיתי בס' עה"ש... ובמח"כ סותר דברי רש"י..." (ח"ח סי' קלג).

ספרי הרמב"ם נפל טעות זה, וזה רחוק, כי בדקנו בכל ספרי דפוס וכ"י הישנים¹² ונמצא כגירסא שלפנינו" (ח"ט סי' צח). "ובזה מדויק היטב לשון הירושלמי 'ונטבל מיד' דהגר"א מחקן מהירושלמי משום דמיותר, אמנם הר"ש והרש"ס והפ"מ גרסי לה, ולהנ"ל א"ש מאד" (ח"ג סי' סג).

במקום אחד משער שבה"ל שהגר"א הגיה תוך כדי העתקה, ודוחה: "בביאור הגר"א מסיים ובהעתקת הג"ה ש"ד וז"ל... וע"ז מקשה בגר"א... איברא דע דלפנינו בהגהות שערי דורא אינו כתוב אלא... וכנראה הגר"א הגיה "אלא" כפי דעתו הגדולה... שו"ר שגירסת הגר"א נובע מד"מ סי' קצ"ט" (ח"ו סי' קלה).

ויש שההגהה תמוהה מצד המקורות שהיו לפני הגר"א, אבל מיושבת היא ברוח הקודש: "ראיתי בשנות אל' הגיה במשנה... ואף דהוא דבר תמוה להגיה נגד כל הראשונים ממש, וגם בהגר"א ריש הלכות כלאים כ' בעצמו להיפך מזה, מ"מ כיון ברוח קדשו לשיטת רבינו חיים כהן" (ח"ב סי' קסה).

בדיקת מקורות הגר"א

לפעמים משיג שבה"ל על הגר"א שבמקור הדבר מבואר שלא כשיטתו: "בביאור הגר"א שם כתב... וכ' דלא כמ"א, ולא הבנתי זה מעודי דהא דברי השו"ע הם לשון הרמב"ם וברמב"ם מפורש... וע"כ נראה דברי המג"א מוכרחים בשיטת הרמב"ם ושו"ע" (ח"ג סי' קנט). ובאמת ידוע שלפעמים דרך הגר"א לקיים שיטות קדמונים, ולא מטעמיה אלא משום שנתברר לו שכן עיקר, ולזה מוסיף השבה"ל: "ולומר דדעת הגר"א דקיי"ל כרמב"ן... אין מקום לומר כן...". ובח"ג סי' רו העיר על דעת הגר"א שבלשון רש"י לא נראה כהבנתו. ובח"ד סי' יח מביא הכרעת הגר"א במחלוקת הראשונים, וכותב: "הראיה... גם מהראשונים לא נעלמה, ומ"מ אינה ראייה...", ובהמשך דוחה גם את הראיות הבאות, ואעפ"כ מנסה ליישב את הראיות, ומסיים: "ואולי דראיית הגר"א... נבנית על... אבל תמוה... ועיין בגר"א עצמו סי' תכ"ב סוס"א הרגיש בזה, ומה עלה על דעתו להביא ראי' משם".

"אשר יראה מדברי הר"ן שם דאין דעת הר"ח כהתוס' לגמרי... אין זה כהבנת הגר"א בדברי הר"ח וצ"ע" (ח"ד סי' קסה). "ומש"כ הגר"א דלשיטת התוס'... קשה להבין דיוקו של רבינו מתוס'... ולא זכינו להבין" (שם, ועיי"ש). "ורבינו הגר"א לא

12 הרב וואזנר עסק לפרנסתו בעריכה תורנית. אנחנו מוצאים אותו מופיע בין העורכים בשלושת הכרכים הראשונים של אוצר הפוסקים (באחד מהם הרב אלישיב הוא אחד המבקרים), כמו כן עמד בראש צוות העריכה של ספר הלקט על הרמב"ם שיצא לאור ע"י פועלי אגודת ישראל (ההדרה מחודשת של משנה תורה להרמב"ם על כרכי מדע, אהבה, זמנים, נשים. בהגהה חדשה על פי כתבי יד), מן הסתם בדרך זו באו לפני העתקי דפוסים וכת"י של משנה תורה.

זכה עדין לראות דברי האו"ז בפנים... דמדחה הראי' שהביא הגר"א ממשנתינו" (ח"ה סי' קמ). "מבואר בעטור להדיא דטעם... וע"כ תמוה מש"כ בביאור הגר"א סי' תרע"ה דטעם בעל העטור... הנה מפרש הגר"א דברי העטור דלא כמפורש בעטור עצמו" (ח"ה סי' פ). ועי' ח"ה סי' קיב, שהגר"א "נמשך אחרי הב"י בביאור הפלוג', אבל בר"ש מבואר באופן אחר". "אבל דברי הגר"א סותרים שיטת הראשונים" (ח"ו סי' רד). "על דברי הגר"א עצמו עדין אין לבנות היות כי הרמב"ם בפי"ה מ לא פי' כן... וכן הרא"ש... וכן פי' מהר"ש סיליריאו שם יראה שהוא דלא כגר"א" (ח"ט סי' רלו). "עיין בגר"א... כחילוק הריב"ש... איברא דהריב"ש כתב כן דלא ראה רק דברי תשובת הרשב"א הנדפסים... אבל בחי' הרשב"א מבואר... (ח"ב סי' סט).

השגה על הגר"א מכח הפשט

ידוע שהגר"א היה סובר בתוקף שיש להיצמד לפשט דברי חכמים. אבל לפעמים שבה"ל דורש אל הפשט אף יותר מהגר"א עצמו: "דברי אדונינו הגר"א כאן מרפסין איגרא... ומה דהעמיס הגר"א... (ח"א סי' נ). "ראיתי בביאור הגר"א... ולא זכיתי לעמוד על דברי קדשו" (ח"א סי' קמד). "ונוראות נפלאות על הגר"א... ולא ידעתי גם לשיטתו מ"ט הוצרך לזה... עוד הביא הגאון ראייה... ואני תמה על ראייה זו... וכל זה צ"ע רב". (ח"ב סי' קסו). "בביאור הגר"א... וצל"ע איך נוכל להעמיס כן בלשון הגמרא... וכן הראי' מרש"י צ"ע" (ח"ב סי' סט). "עיין בביאור הגר"א... אבל לא ידעתי בעניי למה לא ניחא להגר"א... (ח"ב סי' קיג). "דברי הגר"א לא זכיתי להבין... השיג הגר"א... ולי העני הדברים פשוטים" (ח"ט סי' רכה).

התחשבות בדעת הגר"א להלכה

כאמור, אף שהנטיה אצל הפוסקים הליטאיים שאין לנטות מדברי הגר"א בלי טעם חזק, כעין הפסיקה דלהלן: "ושוב הראו לי שהגר"א בס' ר"ב בלא"ה חולק על הרמ"א, וא"כ בזה"ז עכ"פ עלינו להחמיר" (ח"ד סי' צא). הרי הרבה פעמים שבה"ל אינו נוהג כך, ובמקום שהגר"א חולק על פוסקים גדולים או שיש ראיות, נוטה הוא מדברי הגר"א: "בביאור הגר"א נוטה דגם מהרהר חייב, ובעניותי שיטת המחבר יש לה ראי' נכונה" (ח"א סי' רה). "וכיון שזהו דעת הס"ט ראוי לסמוך עליו כי הי' גאון מובהק, ולא נעלם מאתי שדעת הגר"א כאן בפי' דברי הרמ"א כהש"ך לקמן סי' קפ"ט... ואף על פי שידענא שמוזכרים בזה דרכים שונים בספרים ויש מחמירים אפילו הרבה משבעה ימים, הנה זה בדרך המחמיר על עצמו קדוש יאמר לו לא מיסודות ההלכה" (ח"ד סי' צח). "להלכה דעת המקילין... שהם רוב בנין ומנין בהוראה והלכה כמותן. ואף על פי שהט"ו מג"א והגר"א חולקים כבר נהגו העולם להקל" (ח"ד סי' קלה).

בח"ב סי' קסט' מביא את דברי המנח"י: "מש"כ בשו"ת מנחת יצחק ח"ד סימן פ"ו שכ' +ללמד זכות על המקילים בזה, וטעמי' דכיון דדברי חכמת אדם בנויים על הירושלמי... כפי' הרא"ש בירושלמי ונפסק שם סי' ש"א ס"ו, וכיון שהגר"א שם ס"ק ט"ו פקפק טובא על פי' הרא"ש בזה... נפל יסוד איסורו של החכ"א, ודוחה "באמת קושית הגר"א... לא קשה כ"כ...", אעפ"כ מסיק "מודינא דאיכא לימוד זכות להמקילים". קיי"ל להקל כנ"ל, (וגם בזה הגר"א מחמיר נגד פסק שו"ע) "ח"א סי' סו). "ואע"פ שמביאור הגר"א משמע דמפרש דברי רמ"א כפשוטן... מ"מ מדברי שאר פוסקים לא יראה כן... וגם מופלא מאד... וגם לו יהי דהגר"א (נדצ"ל 'דהרמ"א'. י.ע.) כיוון לכך.. "ח"ו סי' קצה). "אעפ"י שדברי רבינו הגר"א מאד מסתברים מכ"מ קשה עכ"פ לדחות הבנת הרא"ש וטור ושו"ע" (ח"י סי' קצ). "וה"א אחד [מ]הרבה מקומות לרבינו הגר"א שהגיה נגד הראשונים, ומכ"מ אין בידינו להכריע כהגר"א נגד אבירי הראשונים הרמב"ם והר"ש ודעמהם" (ח"י סי' קצח). "דמשום מחלוקת הגר"א על השו"ע ורמב"ם קשה להקל כיון דהב"י סתם כהרמב"ם אין בכוחינו לנטות מזה" (ח"ח סי' רלד).

כאשר הגר"א חולק בתוקף על הדין הנפסק בשו"ע, כותב השבה"ל: "והגר"א שם בביאורו חרה אפו ע"ז... יראה בעניותי דדברי הגר"א... אינם מוכרחים" (ח"ג סי' פד).

בשם הגר"א'

כמו כן מביא השבה"ל גם דברים שנאמרו בשם הגר"א מפי השמועה: "מותר להלכה בלי פקפוק ומצוה לעשות כן כאשר העידו זה בשם הגר"א זי"ע וגדולי הדורות" (ח"ד סי' לז)¹³. "וכן נאמר בשם הגר"א זי"ע" (ח"ד סי' מח).

ולפעמים הוא מטיל ספק בשמועה (ראה להלן בנוגע לדעת הגר"א במקוואות): "שאלתו על קבלת הגר"א דהגרמנים הם משורש עמלק, אם כי לפי מעשיהם הרעים בודאי הם קרוב להם, אבל לדון בזה"ז כן קשה" (ח"ה סי' קמט)¹⁴. "שם מביא ס'

13 הנדון הוא טיפוח וריקוד בשמחת תורה, ומסיים השבה"ל: "ופשוט דאין לחלק בזה בין שמחת תורה בחו"ל שהוא יום טוב שני של גלויות לשמחת תורה בא"י", ובאמת זה עיקר החידוש, שהרי עד הדור האחרון לא ברור בדיוק אם היו רוקדים ומטפחים בא"י שהוא ביו"ט ראשון, ואיך זה פשוט כ"כ, והרי הגר"א לא דיבר על א"י. ואולי אפילו אם יסוד הקולא היה מחמת יו"ט שני א"א לשנות מה שהוקבע, דכשמתקנים דבר גדול כזה על דעת כל הקורות אותו מתקנים.

14 טעמו הוא "דהא כה"ג לענין גר עמוני ומואבי קיי"ל פ"ג ידיים וברכות כ"ח דכבר עלה סנחריב ובלבל כל העולם ומתירים אותם לבוא בקהל, ולענין מצרי יש מחלוקת עיין ברמב"ם ורא"ש וטור אה"ע סי' ד' בזה, וא"כ לענין עמלקי פשוט דאינו ידוע". וצ"ב, הלא הקבלה הזו משמעותה שזיהו בהם שורש עמלק, והרי אין כלל כזה שלא יהו אותם לעולם! אלא שבלא"ה ברור שהגרמנים היא מבני יפת, כדאיתא בפ"ק דיומא דף י' ובילקוט פרשת נח.

שערי רחמים מהגר"א דהלכה כדעה קמייתא להקל, וצל"ע אם מהגר"א יצא הדברים, ואכמ"ל כעת" (ח"א סי' כז).

ולפעמים להיפך: "אין ספק שעכ"פ הדברים ראויים הם למי שאמרם, ונכונים בטעמים כשלעצמם, אף אם לא יצאו מפי הגר"א ז"ל, אולם מסתבר אחרי שהובא כן במעשה רב, וכן העתיקו הפתחי תשובה והמקדש מעט וש"א, שאמנם הדברים יצאו מפי ז"ל" (ח"א סי' רכב).

היה אם כן הגר"א כחברותא לרבינו השבט הלוי, בדבריו ייסד בריחי הסוגיא, ובמסקנותיו הציב דלתיה. ממנו היה שואל פירוש דברי חז"ל הסתומים, על רמזיו היה עמל, וגם מול הכרעות הגר"א היה דן כתלמיד לפני הרב, אשר איננו מכסה דבר, וכאשר יחפוץ להבין ידרוש מהרב ביאורו. ההבדל הבולט בשיטת השבה"ל משיטת הגר"א הוא שהגר"א פוסק בסכינא חריפא בראיות פשוטות, ואין דרכו בחילוקים. ואילו השבה"ל מסכים לחילוקים שאין בהם מן הפלפול, לאוקמי הדברים יחדיו. ראה למשל בח"ו סי' רט שיש סתירה בתשובות הרשב"א, הגר"א קא פסיק ותני שהרשב"א חזר בו, ואילו השבה"ל מבכר הסבר האחרונים ליישב את שתי התשובות יחדיו. וכעין זה כתב עוד בח"ח סי' רעה: "כיון דלפי הבנת הכ"מ... אין חזרה בדברי רבינו הרמב"ם ולדעת הגר"א חזר הרמב"ם מדברי עצמו, מניחים דברי הגר"א ומקיימים דברי הכ"מ"¹⁵.

לא נקט השבה"ל במידת התקיפות בסגנונו, לא בכתיבתו ולא בדיבורו. המתבונן מבחוץ ברב בעת דיבורו, והוא משמש כעין אדמו"ר לעדתו ופוסק לרוב אחיו, היה רואה בו מין עדינות וטוהר מן הסוג שמצוי אצל פרחי חסידות טהורים, שלא יצאו מימיהם לרחובה של עיר ולא הרימו ראשם מד' אמותיהם, כאילו כל מאה שנותיו לא היה אלא עומד בצילו של היכל ודורש בשקט ובקול עדין. אבל המכירו וידע תולדות חייו, יעלה על ליבו קול ענות גבורה, תוקפו ורוב אומץ רוחו¹⁶, כשרון המעשה בו השתמש בעת עלייתו לא"י¹⁷, ובו השתמש לאורך כל שנותיו כאחד מפוסקי הדור, דרכו עברו שאלות ציבוריות והלכתיות מורכבות.

15 ובאמת לפעמים, לאחר העיון, תקיפות הגר"א במקומה עומדת, והחילוק אינו בנקל. ראה למשל מש"כ בח"ט סי' רכה (ונכפל בח"י סי' קצ בלשון אחר) "דבר אחד בדעת הגר"א לא זכיתי לעמוד עליו... ולי העני הדברים פשוטים... וזה ברור בעזה"י". נראה שהשבה"ל פשיטא ליה להציע חילוק ולהתעצם בו, משום דלכאורה הגר"א דוחה דברי הרא"ש וטור והשו"ע. וע"כ סובר השבה"ל דאם בקל יש לחלק למה לן לדחות דברי הפוסקים. ואכמ"ל.

16 ועצם החלטתו לעלות לא"י שהיה צריך להיאבק עבורה מול כל משפחתו וסובביו, וגם נאלץ להשאיר שם את בנו הגר"ח"מ.

17 בין השאר תיזכר קפיצתו מהספינה יחד עם הרבנית מול חופי נתניה, ושחייה למרחק רב עד החוף בסכנת נפשות.

במקום שהיה נתון למרותו, בבני ברק, שם מינהו החזו"א למורה הוראה, לא חת מפני איש. כנודע הוא מנע בניית רבי קומות בכל העיר כדי שלא להזדקק למעלות שבת, וכן בפרשת מינוי הרב לנדא תמך במינויו בניגוד לכל רבני העיר הליטאיים וראשי ישיבת פונוב'ז'. עד סוף ימיו מנע נהיגת נשים, לימוד עזרה ראשונה לנשים, ועוד דברים שנחשבו פחות מתאימים לאוכפם בזמננו, והשבה"ל אסרם ע"פ דעתו כדין מרא דאתרא.

ובצד זאת, חלק כבוד לפוסקי הדור יושבי על מדין במקומות אחרים, כפי השיטה שהייתה מקובלת יותר בהונגריה שכל רב שורר במקומו כמלך במקום מלכותו¹⁸. ולכן בפסיקת רבני ירושלים כמעט ואינו מחווה דעה, וכפי שכותב בפירוש בח"ז סי' קעה: "על שאלתו הג' אין בידי להשיב כיון שזה נוגע להפוסקים בירושלים ת"ו". החזו"א מינהו על מושבו בב"ב, ומכאן סמכותו, מעבר לכך אין הוא מתערב בענייני ערים אחרות. למרות שהיה מורה לכל שואליו בכל העולם כולו, לא נכנס לגבול מקומות שיש בהם פוסקי הלכה מפורסמים. וראה ח"ח סי' רצה משנת תשנ"א: "אם יסכימו אתנו שני גדולי הוראה בירושלים ת"ו הגאון מהרש"ז אורבאך שליט"א והגאון ר"ש אלישיב שליט"א אצטרף עמהם", ובח"ה סי' קעב: "לפי דעת אותו ת"ח גדול... והאב"ד ירושלים פלפל בחכמה... הנה לא אכניס עצמי לזה... תקנת ההפרשה שעושים מכבר בתי דינים בירושלים עיה"ק ת"ו וכן השתא עם ראשם הגדול בעל מנחת יצחק ידיד נפשי חי וקיים, אף על פי שהכל מודים שיש עוד דרך עדיף מזה... אבל תקנת רבים הוא ודבריהם קיימים"¹⁹.

מול פוסקי דורינו

פוסקי דורינו המפורסמים התאפיינו בשיטות לימוד ופסיקה יחודיות הבולטות

18 ראה בח"ט סי' רפה: "כבוד הרבנים הגדולים חברי ביד"צ דק"ק קרית ספר שליט"א... למעשה יש ביד"ד קבוע גם בזה"ז לענין הנ"ל, ובפרט בעיר שלכם קרית ספר דאתם קבועים לכך להורות לרבים וקבלו אתכם עליהם, וגם משי"כ הגאון בעל אגר"מ לא שייך במקרה שלכם, וגם בערים גדולים נטיתי מדבריו הג'. נ. ב. - פשוט דכל הממרה נגד ביד"ד קבוע בעיר, שהוא ביד"ד של ת"ח אנשי מעשה כאלו, ממרה נגד ביד"ד הגדול שבישראל".

19 וראה עוד ח"ז סי' קצח: "מעולם לא אמרתי קבלו דעתי, ואם דעת כ"ק שליט"א אחרת, וכן דעת שאר הרבנים הגדולים שחתמו על הכרוז החשוב, ובפרט ידיד נפשי הגאון בעל מנחת יצחק שליט"א [זצ"ל] אב"ד ירושלים, הריני מבטל דעתי לכתוב כמו שהציע כ"ת שליט"א... אבל עצה טובה קמ"ל, ותשמעו עצתי בדברים שלמדתי מן הנסיון שהוא כמאה עדים ויותר". "אם מצאתי לי חברים להיתר זה הייתי מצטרף עמהם, מכ"מ כאמור לגאוני ירושלים משפט ההכרעה בזה" (ח"א סי' ה). "ואין דעתי להורות בירושלים עיה"ק שיטנם מורים כדת" (ח"ד סי' לא). "כמובן כ"ז אם דעת רבנים הגאונים הצ' דירושלים ת"ו שלמים אתנו בהנ"ל" (ח"ח סי' רמו).

על פני כל דרכיהם הקדושות, כל אחד כנגד השער המכוון אליו ממרומים. שתי חלוקות עיקריות בהן: היחס לסברא, והיחס לחידוש. יש המרבים בהסתמכות על סברא, ויש הממעטים בה ומשתדלים להיסמך על ראיות. יש שדרכם לאחוז בדברים מחודשים, ולא רק כתירוץ אלא כדבר מוכרח ויתד להלכה, ויש הנמנעים מחידושים. החזו"א מחד אמר שנמנע מלחדש חידושים, והפשטות היא תמיד האמת, ומן הצד השני לפעמים כ"כ התעצם בהבנה היחידה האפשרית לו, עד שזו לא נדמתה לו כלל כחידוש אלא כדבר המוכרח למעיין. לכן בפועל המעיין בדברי החזו"א יראה לו שהחזו"א סומך על סברא, ובאמת אין הסברא של חזו"א עצמאית אף פעם, אלא היא הדרך להבין את הגדרת הדין באופן מוסבר²⁰. תלמידי החזו"א לא החזיקו בכוחו להגיע בגישה חדשנית ולראותה מוכרחת (מלבד רבי חיים גריינמן זצ"ל שבספרו חידושים וביאורים היה נוטה לפעמים לדרך זו אבל לא קבע בה מסמרות), אלא הסתמכו תמיד על הפשטות ועל הראיות הפשוטות הנוטות לדין. וגם בהם נתפלגו הדרכים, יש שסמכו על פשטות הלשונית בחיפוש ויגיעה בכל דברי הראשונים כדרך רבינו הגר"ק שליט"א, ויש שסמכו על פשטות צורתא דשמעתתא כדרך רבינו הגר"ק זצ"ל.

לעומתם קמו פוסקים מבתי מדרש אחרים שנתנו לסברא העצמאית משקל גדול מאוד, וגם בהם ניתן להבחין בין סוגים שונים מאוד של סברות. רבינו הגרשז"א סברתו דקה ועדינה, והרבה פעמים אין הוא מתעצם בה כדבר מוכרח אלא כהצעה, שאדרכה, יעלה הקורא סברא יותר טובה כנגדה אם ימצא. ובגודל דקות הסברא פורך הוא כל ראייה שתובא כנגדה, וממילא מיתמרת ועולה סברתו, וכל מקום שנראה כתוב נגד, הרי בעיניו היטב בשרשי הסברא יראה שאינו שייך. לעומתו רבינו הגר"מ פ' סברתו חזקה ומוכרחת, ואם כתוב נגד הרי זו שגגה כי לא הושם לב לתוקף ועוצם הסברא המוכרחת. ושני הפוסקים האלו סמכו הרבה פעמים על סברתם להקל, ולכן נתעוררו לפעמים פולמוסים של המחזיקים בדעה המחמירה.

מול האגרות משה

רבינו שבת הלוי קיבל את דרך החזו"א שאין הסברא לבדה עמוד לסמוך עליה, היא רק אמצעי להבין דברי הראשונים כלומר להכריח מה כוונתם ולא נועדה לחידוש עצמאי נפרד, ולכן ברוב הפעמים הוא מתנגד לחידושי האגרות משה. ישנו כמובן גם הבדל בתנאים, שהגר"מ פ' כל ימיו היה במקומות בהם היה קושי עצום בשמירת הדת²¹ אפילו בדברים הבסיסיים ביותר, ולא היה טעם בנטייה לחומרא במקומות בהם

20 להבדיל מהדרך הבריסקאית שאין היא רואה עדיפות להגדרה שיש בה הסבר.

21 גם הגרשז"א משקף גישה שהייתה רווחת בישוב הישן בירושלים, שהיה נתון במשך דורות בעמדה

אנשים נאבקים לשמור שבת כשרות וטהרת המשפחה, החל מרבנותו ברוסיה תחת שלטון הקומוניסטים²², וכלה בהיותו רבן של כל בני הגולה בארה"ב השוממה באותו זמן מתנאים לקיום מצוות. אבל בדיון ביניהם לא מתבטאים הגורמים החיצוניים²³, אלא היחס לשיטת הלימוד עצמה. ראשית אין הגרש"ו מקבל כלל ועיקר את הגישה לפסוק ולהכריע מסברא גרידא. כך הוא אומר: "מש"כ בס' איגרת משה... הנה אין הגאון מביא רא' ע"ז" (ח"ו סי' קצה). "וראיתי בס' שו"ת אגרות משה... ומסברא בעלמא אין לומר כזה, ואין הצדק אתו בזה" (ח"ד סי' צח). ושנית, מתחשב הוא תמיד בסוגיין דעלמא ובשיטה הרווחת והנהוגה לבלי הפירם בלי סיבה מוצדקת מאוד, גם אם הסברא הגיונית: "ואגב אורחא ראיתי בס' שו"ת אגרות משה... ורצה שם להקל... והנה בתחילה חשבתי להצדיק בעל אגרות משה להקל בזה... מכ"מ סוגיא דעלמא להחמיר דלא כבעל אגרות משה" (ח"ה סי' מה). "וראיתי להגר"מ פיינשטיין בשו"ת אגרות משה... שמתרעם על הח"א... ולא ידעתי מזה השגה... וכ' על המ"ב שנמשך אחרי הח"א שאינו נכון כלל, ולדידי זה אינו... ואיך נמציא מהם שהם חולקים... וא"כ פשוט דצודק המ"ב... א"כ ברור דדרך ההלכה האמיתית" (ח"ה סי' נד, עיי"ש בהמשך שמצא סיוע לאג"מ ולאו מטעמיה).

"וראיתי בס' שו"ת אגרות משה יו"ד חידש לנו... ומה אעשה שדבריו אינם נראים כלל לעקור הלכות קבועות ופשטות השו"ע... ואם יאמר בעל אגרות משה... סתימת הפוסקים כמפורש דאינו כן... ומה דאסמיך סברתו על דברי הר"ן והגמ'... אינו דומה... עכ"פ אין להוציא ההלכה מפשטותה" (ח"ה סי' קלד). "מש"כ בתשובת אגרות משה... להקל... אינו נראה להקל כלל, וכ"ה המנהג להחמיר, ומש"כ דספק מנהג להקל, לענ"ד אין כאן ספק" (ח"י סי' פא). "והגר"מ פיינשטיין בספרו ח"ב סי' ס"ג

נחותה מאוד מבחינת הכוח מול השלטון, תנאי חיים, עניות ודלות נוראים, דחק ולחץ ותנאים מאוד קשים, ולכן היו מוכרחים להקל בהרבה דברים. וכשעולי הגולה מארצות אשכנז באו וראו שנוהגים קולות גדולות לא הסכימו לקבלן, ואילו בני הישוב הישן לא הסכימו גם הם שיוציאו לעז עליהם ועל אבותיהם כאילו מתירים הם את האסור, ובדין התירו להם רבותיהם. כך במחלוקת הקלאסית בין החזו"א לגרש"א בנוגע לחשמל, החזו"א בא בגישה כללית כמעט פילוסופית, והגרש"א בא לסוגיא מתוך עיסוק במכשיר השמיעה של אמו. וכך בנוגע לשימוש בחשמל של חברת חשמל, החזו"א מגיע בראיה של מי שמייסד ישוב כאן בצד ה'חופשים', ואילו בני הישוב הישן, אף שמעיקרא לא הסכימו אפילו להכיר בקיומם של 'חופשים' כאן בא", לא קבלו על עצמם להתנזר מהחשמל שלהם. אף שהחשמל גופיה דבר חדש הוא.

22 שכנודע הייתה שם שאלה במקוה, והוא בחסידותו החמיר במשך שנים רבות שלא להסתמך על ההיתר, והיה פרוש מן האשה עד שעזב את רוסיה.

23 מן הסתם מעיקרא יצא רבינו מהנחה שדברי האג"מ מחייבים בארצותינו, ואילו כאן בא"י חיוב לפוסקים להתחשב בעצם העובדה שהגרמ"פ פסק כך (מלבד כמובן ההתייחסות לנימוקיו והדיון עצמו, כאמור), כי מובן שמר כי אתריה, וכלדעיל לגבי פסיקות רבני ירושלים.

אמנם פקפק עליו, אבל גם הוא חגר עוז להתיר כזה בשעת הדחק גדול. איברא כבר קבלנו עלינו מזמן רב שלא להורות כן עפ"י רוב בנין ומנין של אחרונים בעלי סמכא... ולפי דעתי אסור לעבור גבול הזה" (ח"י סי' רלח). "וראיתי להגאון אגרות משה... אבל תמוה בעיני לחלוק על הסכמת כל גדולי ישראל... גם פירושו בדברי הרא"ש אינו מתקבל... אלא דדברים האלה ליתניהו", (ח"ח סי' רנט).

ולפעמים באמת מנמק את הדבר בכך שאין לנו להנהיג חדשות, גם אם צודק האג"מ בטענתו: "ובענין המיקראפאן אין אני מסכים להתירו גם באופן שהזכיר כב'... אף על פי שבעיקר דין הקריאה גם בעוניי מכבר הריני נוטה למש"כ ידידינו הגר"מ פיינשטיין בס' אגרות משה... הוא אותו קול אלא שהגובר ע"י המיקראפאן, מ"מ חלילה להנהיג חדשות כי זה תחילת הריסה, ומש"כ כב' דאצלכם אפשר להתיר כיון שח"ו אין רצונכם לפרוץ גדר אך מצד הקושי המעשי כנזכר במכתבו, יסלח לי כב' כי הפרצה של חדשות אינו בשעת ההתחלה, אלא החינוך להנהיג חדשות בהלכה, והוא כבדקא דמי' כיון דרווח רווח. ע"כ יחדול מזה" (ח"ה סי' פד).

ויש שההשגה היא עיונית, שמתוך שהתעצם האג"מ בסברתו לא דק במקור הדברים: "ומה שהביא הגאון אגרת משה... דבר זר כתב... כ"ז רחוק מהדעת בלשון הטור במקור הדין" (ח"ט סי' רעא). "ראיתי להגאון אגרות משה... שתקע עצמו להלכה... ואני בעניי תמה ע"ז מאד... וה"ז כמפורש להיפך מהבנת בעל אגרות משה", (ח"ז סי' רח). "ועיין בתשובת אגרת משה ח"א... ולא העיר מתוספתא הנ"ל וגם לא מדברי מג"א הנ"ל... ופשטות השו"ע", (ח"ה סי' קפז).

בדרך כלל כשמשיג על האג"מ, לא דוחה רק עיקר הסברא או ההחלטה להקל, אלא גם דן בראיותיו אחת לאחת, ולפעמים רק סותם שדבריו אינם מובנים, או שמנוגד לפשטות: "ודברי הגאון אגרות משה שם שלא כתב כן לא הבנתי" (ח"ח סי' רעז). "ועיינתי בתשובת אגרות משה שציין כ"ת ולא נתישבו לי דבריו" (ח"י סי' צא).

וע"ע בח"ז סי' לה ובח"ט סי' לד שחולק עליו מסברא: "סברתו במחכ"ת לא נראה כלל", ועוד שם: "מש"כ בס' אגר"מ לחדש דבריו ודאי צע"ג". בח"ו סי' קכח: "מש"כ הגר"מ פיינשטיין שליט"א... דברים אלה אינם מתקבלים על הלב... דלא כבעל אג"מ דאפיק לישנא דאין בזה סכנה". ובח"י סי' קמד חולק על קולת האג"מ: "ראיתי בתשובת אגרת משה... ולדידי דבר זה צע"ג... ולזה הדעת נוטה" (ח"ח סי' רעז). "והאומנם ראינו בדברי הגאון הגדול מהר"ם פיינשטיין זצ"ל שכ' בתשובתו (אג"מ ח"א סי' קלט) כמה פקפוקים בכל תנאי זה דמכוונים, אבל כבר ידוע בבי מדרשא דתשובה זו לית גר ובר נגר דיפרקיניה ויבין דבריו, ובפרט מה שמשיג שם על כמה מגדולי הראשונים והאחרונים שפירשו דבריהם היטב עפ"י פשטות דברי הש"ס, ולא זכינו לירד לסוף דעתו וכונתו שם, וצע"ג" (ח"ח סי' קעז).

ולפעמים חולק על האג"מ גם בלי לראות דבריו: "וכ' בשם תשובת אגרות משה יו"ד סי' קנ"ו שאסור לבטל מילה בשבת עבור זה, את דברי אגרות משה לא ראיתי, אבל על משמרת אעמודה" (ח"ד סי' קלה).

אופיינית היא השגתו על האג"מ, שבהתעצמות סברתו היה פשיטא ליה דמה שכתוב בשם חת"ס להיפך לא יצא מפיו: "וראיתי להגר"מ פיינשטיין בשו"ת אגרות משה... שהביא דברי חת"ס הנ"ל וכ' עליהם שהם דברי טעות, והוסיף לכתוב שהם דברים מוטעים ושאינן זה מדברי הח"ס, ובמחכ"ת פליטת קולמוס הוא, וכל המכיר בסגנון התשובה יכיר מיד שהם דברי הח"ס עצמו, ועיקר טענת האגרות משה... ובמחכ"ת לא כן הוא" (ח"ד סי' יא). זו כנודע דרכו של האג"מ, שכאשר פשיטא ליה על דבר שהוא מוכרח - שום רוח בעולם לא תעקרנו ממקומו, ואם נכתב להיפך אך טעות המעתיק הוא²⁴. ומעניין שכשנהג כן החזו"א, כן נמשך אחריו השבט הלוי: "בביאור הגר"א אות

24 בספרים וחיבורים שנוצרו באופן של ליקוטים והעתקות, כמו המרדכי, הג"א, או"ה וכד', רגילים אנו לראות כן לפעמים (ראה ב"י יו"ד סי' סח, אה"ע סי' כא, שו"ת רמ"א סי' פה, ש"ך בגבורת אנשים סי' נה). וכן ידעו הראשונים שלפעמים בהעתקות קונטרסי רש"י היו הוספות, כי מטרת המעתיק לפעמים הייתה שיהיה פירוש מספיק ללומד. וכן האחרונים לפעמים כתבו כן על דברי רש"י, כמו מהרש"א יבמות מב, א, פתח עיניים תענית יז, ב, נחלת שבעה בהקדמה, בית אפרים בהקדמה ליו"ד ועוד, וב"י או"ח סי' קנט ומהרש"א פסחים ככ על תוס'. וכן בענייני העתקות והגהות, שאפשר שהמעתיקים לא שמו לב. אבל האג"מ הולך בדרך זו גם לגבי תשובות שלמות וקטעים שלמים שהתוכן שלהם נראה לו מופרך, וגם בספרים שנדפסו כצורתם מעיקרא. באה"ע ח"א סי' סג כתב לגבי קטע בתו' הרא"ש שתלמיד טועה כתבו ולא הרא"ש, והם דברי טעות, שם ח"ב סי' יא כתב לגבי קטע ברמב"ן על התורה "לולי דמסתפינא אמינא דתלמיד טועה כתבו", בחו"מ ח"ב סי' סט כתב לגבי תשובה בשו"ת מהרי"ט "תשובה מזוייפת היא מאיזה תלמיד טועה וכתבה בשמו... כדי לשקר ולהטעות" (גם המהרי"ט גופיה אזיל בדרך זו, וכתב בתשובתו המפורסמת ח"ב סי' כח דדברי רבינו חיים כהן בעניין ישוב א"י תלמיד טועה כתבם), וע"ע בח"ד סי' מ שכתב לגבי הגהות יעב"ץ שיש שם הגהת תלמיד טועה (אך נמצא בכתי"ק). ותשובתו המפורסמת בענין פירוש ר"י חסיד עה"ת והמובא ממנו בספר ציוני, "שהמזייף היה רשע ואפיקורס ואף שוטה". וראה משנה הלכות ח"ח סי' קכו: "ומה שדייק שמרן רשכבה"ג הגרמ"פ שליט"א כתב דאפשר דגם דברי סה"ת כן, הנה לאחר הסליחה כיון דהר"ן העיד לן בשם בעל התרומה שס"ל בכל יום, וכן פסקו בעלי ש"ע והמג"א והאחרונים, אנון אפשיטותם סמכינן שפסקו כן, ואם כן נאמר על רבותינו הראשונים שהם שלא בדיוק היאך רוצה לדייק דיוקים בדברי שאר רבותינו הראשונים, ולעולם מה שלא נרצה לפסוק ח"ו נאמר שהוא שלא בדיוק וטעות הדפוס ואיזה תלמיד טועה כתבו וצריך למחוק וכיוצא בזה, ואז נוכל לשנות התורה כפי רצון כל איש ואיש במהרה. אבל לא כן קבלנו מרבותינו". וגם לגבי מש"כ האג"מ על תשובת מהרי"ט הנ"ל כתב במשנה"ח סי' שכט: "ואני בעניי אסקופה הנדרסת הכינותי את לבי להבין דברי רבינו מהרי"ט ולישב הסתירה, ולאו שטרא זייפא נינהו אלא תורת משה אמת, תרוייהו תשובות מרועה אחד נאמרו ומר בר רב אשי חתים עלייהו, כמ"ש בסוף ב' התשובות הצעיר יוסף בכמה"ר משה מטרנאי זלה"ה". ולגבי פירוש ר"י חסיד כותב ברמזו בלי הזכרת שם המושג: "ויפה מאד העיר בזה מעכ"ג שח"ו להגיה בתוס'

ו' בא"ד וכמה מעשים בזה. עיין בחזון איש מקואות קמא סי' ז' ס"ק ד' מה שהשיג בזה וכ' דאין זה ממשנת הגר"א יעש"ה" (ח"ג סי' קלו)²⁵.

אסור במקום מותר, וכבר הבאתי ג"כ על תש' הרשב"א שכתבו שאיזה תלמיד טועה כתבו, והוא בתש' הרשב"א לפנינו והובא בבדה"ב בשם א"ח יו"ד סי' קנ"ו, וכן על ספר הצינוי הקדוש שצריך לגנוז, וגם על כת"י של רבינו יהודה החסיד זצ"ל, וח"ו לנו לומר כן. וכן על פסק של מרן הח"ס לענין טבילת כלים (בח"ס לונדון תשט"ו) שאיזה תלמיד טועה כתבו, ואנן מצטערין על כל אות וקוף של רבותינו האחרונים לישבם וכ"ש על הראשונים, והמתבטאים ח"ו נגדם גורם ח"ו להירוס התורה ואמונת חכמים" (ח"ד סי' רעז). ובמקום אחר פטירת הגרמ"פ השיב המשנה"ל לאג"מ על דבריו מניה וביה: "אבל האמת כי לא אאמין אשר דברים אלו יצאו מפיו הגרמ"פ, אלא נלפענ"ד שאיזה תלמיד טועה כתבו והכניסו בין מכתביו לאחר פטירתו" (ח"ב סי' ריד). והדברים עתיקים, ראה שבו"י ח"א סע' קה: "מ"ש ע"ש הסמ"ג שפסק כשמואל, וזה ליתא דהא להדיא פסק כר' יוחנן, על כן אי אפשר להאמין שיצאו דברים אלו מבעל הספר רק איזה תלמיד טועה כתבו. עכ"ל דברי המתמיה. ושרא ליה מרא, כי צריך אנו לברר דברי הראשונים במזרה וברחת בפרטות במקום שאין עליהם תשובה נצחת". ולעומתם היו שכתבו 'תלמיד טועה כתבו', על ספרים שנדפסו בחיי המחבר ושעבר והגיהם אף אחר ההדפסה, כך כותב היעב"ץ ח"ב סי' ע"ד על דברי ה"ז יו"ד שלא יצא מפיו אלא מתלמיד טועה, ובגן המלך סי' קטו כתב כן על דברים בש"ך יו"ד. ומעניין שדוקא הנו"ב, דרב גובריה להתעצם בשיטתו להיותה מוכרחת לו, לא היה מחבב את ההגהה בשיטת 'תלמיד טועה', וכמה פעמים התאמץ לדחות דרך זו (ראה תשובתו אה"ע סי' כג, תנינא אה"ע סי' פד), אלא יודע היה לפרש את רזי הדברים לפי שיטתו, וזוה נתדמה לו החזו"א. והרבה פעמים אמרו החכמים תלמיד טועה אמרו והתברר שהעידו עדים בגודלם על עצם כתיבת ידו, ראה רב פעלים לבן איש חי אה"ע סי' י, מלמד להועיל ח"ב סי' צח. ולפעמים לא התכוונו באמת שתלמיד טועה כתב, אלא דרך כבוד הוא, כעין דברי המשנה"ל על הגרמ"פ. וכמו שכתב במנחת אלעזר לאו"ח סי' עה שדברי המג"א המתיר פאה נכרית תלמיד טועה כתבו. והט"ז אור"ח סי' לב ס"ק ג מביא דברי הב"ח שם וכותב שתלמיד טועה כתבו (ועי' ביב"א ח"ט אור"ח סי' קח על פסקים תמוהים באור לציון שתלמיד טועה כתבם).

25 הנושא הוא דברי הגר"א לדחות ראיית ר"י דאדם בעי מ' סאה במעיין, דמים שאובין הולכים בגדי הקרקע ומתחברים למעיין, וכתבו בספרי הטבע שגם דגים עוברים כך. כמובן אין פלא בעצם זה שנמשך השבה"ל אחרי החזו"א, אלא שבמקרה זה קצת חידוש לומר שבאו הוספות כאלו בתוך ביאור הגר"א, והרי ביאור הגר"א נדפס מעצם כתי"ק ע"י חכמים מופלגים, ואם אמנם שגו לפעמים בהבנת רמזיו הנשגבים ("המעתיק אשר לפנינו נחפז במלאכתו ולא התבונן היטב ולכן החליף לפעמים, ונכשל בהרבה מקומות והכשיל ג"כ את מבקשי דבר ה' בבאוריו"), וגם סדרו הדברים והוסיפו מ"מ וקישור, מהיכי יתתי שיכניסו טעמים וחידושים מעצמם בתוך דבריו סתם כך, לדחות דברי ר"י? והדיבור שם כולו לשון הגר"א, וכותב שם "הרשב"א הביא ראיות בשם ר"ת, וגם המה אינן מוכרחים". וקושיות החזו"א על הגר"א אינן נראות מוכרחות ממש כדי לומר שלא יתכן שיצא מפיו (ראה לעיל שהשבה"ל אינו מתייחס לגר"א כחזו"א, עד כדי שלא יתכן שיהיה אפשר לתרץ קושייתו וליחדו), ואולי מסורת ליטאית הייתה בפי החזו"א בזה. ובנוגע לשאר חיבורים בשם הגר"א כתבו הרבה מתלמידיו שיש בהם שיבושים, לפי שלא הוא כתבן כלל אלא נכתבו על פיו, משא"כ ביאורו. ולגבי חיבורים אלו הרבה פעמים כתב החזו"א שלא אמרו הגר"א (ערלה יב, ג, שביעית ז, כא, ט, יב, כב, ד, מקואות ז, ד, כלאים ד, ד, יבמות לקוטים ט, ג, יו"ד כה, יו"ד רג, ועוד

מעמיד הדת על תילה

יש פוסקים שנוטים להקל, יש שנוטים להחמיר. אבל הגרש"ו לא ראה את עצמו לא כמיקל ולא כמחמיר²⁶, אלא כמעמיד הדת על תילה: "סוף דבר על מנהיגי ישראל מוטל לא לחפש קולות ולא חומרות, אלא להשתדל להעמיד דת על תלו ברצון ה' כפי המצב בדור עני זה" ("ח"ו סי' קעה). "כשם שאין דרך ההוראה לגבב קולות, כך ג"כ אין הדרך לגבב חומרות" ("ח"ד סי' עד).

יש בכך דמיון מעניין לשיטת הגר"א, שגם אצלו לא נודעה נטיה לקולא או לחומרא, אבל לא הסכים לגיבוב ולמאמץ לצד אחד, לא נכנס לפינה דחוקה להקל מפני הצורך, העמיד כל דבר על העולה מן הפוסקים והמוכח בגמרא. אמנם קיים הבדל, שהגר"א לא כ"כ השגיח במה שנהגו העולם כל עוד לא סבר שיש למנהג מקור נאמן, או שראה שהדבר נסתר מן התלמוד. וזה היה לגודל מדרגתו וכוחו. ואם כי יש גם בזמננו פוסקים שנטייתם היא להעמיד כל דבר על מקורו, הרי השבה"ל מתחשב מאוד במנהג העולם: "מש"כ כ"ת בשם שני ידידי הגאונים שליט"א (הגרש"ז"א והגר"ש) הם דברים של טעם - איברא בכ"ז אין דעתי לשנות מנהג העולם" ("ח"ז סי' כז). והכוונה בזה לאיך שנהגו בהלכה, בבחינת 'פוק חזי מאי עמא דבר'²⁷.

ובאמת ישב רבינו על כיסא ההוראה בכ"ב שנים רבות לפני שהגרש"ז"א והגר"ש ושאר פוסקי הדור נפנו לפסוק הלכות לרבים, והיה זה מעין מלאכתו יום ויום שנה בשנה, ובאופן זה נתפשטה שיטתו המיוחדת ועלתה על נס לרבים, וכל ענפי וחלקי התורה עברו תחת השבט. הנה כי כן היה לנו הלוי לכהן, ותורה יבקשו מפיהו.

(רבים). ועל האמור בקונטרס כתר ראש בשם הגר"א נכתב בשם הגרמ"פ: "ח"ו אין זה אמת וכל מה שהוא מהגר"א ז"ל צריך להיות נכתב בבאה"ג בש"ע ובלי זה אין לסמוך עליו כלל להלכה ומעולם לא שמעתי מהספר כתר ראש", עי' משנ"ה ח"ח סי' ג, ועיי"ש שהוא ג"כ במע"ד ובשערי רחמים. ועל פירושי המקראות להגר"א כתבו 'נכתב ע"י נכר קטן', ראה פ' איוב טז, יט. מיהו הגרב"צ שטרנפלד, רבה של אישישוק (מהמסכימים על מ"ב), בתשובות שערי ציון ח"ג סי' כו, כותב על שיטת הגר"א בביאור השו"ע שמחמיר בנטיפת מים במקוה, שתלמיד טועה כתב כן בשמ"ע.

26 כמו כן ניתן לראות איוז נטיה להימנע מקולות, וראה בח"ט סי' עח שנשאל במקרה שהאג"מ מיקל והגר"ש"א החמיר, והכריע מסברא כגר"ש. ובח"ט סי' רטז נשאל במקרה שהגרש"ז"א היקל והגר"ש"א החמיר, והכריע כהגר"ש. וע"ע בח"ה סי' קנ שמביא מאגרות משה אסמכתא להחמיר. ובח"ח סי' רנא מובא חידוש מפורסם של האג"מ דעישון סיגרות אינו איסור מן הדין, והשבה"ל מסתפק בדבר ומסיק בצ"ע.

27 עשרות פעמים הוא כותב בפשטות תוכ"ד הכרעה שכך הוא 'סוגיא דעלמא'. וכנודע הפוסק נגד סוגיא דעלמא נחשב בתלמוד כטועה בשיקול הדעת.